

BÖLCS LEÓ TAKTIKÁJA.

A magyarok bejövetelének ezredik évfordulójára a m. tud. Akadémia új, kritikai kiadását adja Bölcs Leó Taktikájának *Vári Rezső* recenziójában. A kiadás eszméje még boldogult *Salamon Ferencztől* származik. Ő mutatott rá ez elsőrendű és legrégibb történelmi kútforrásunk értékére, fontosságára, ő bizonyította meggyőző okokkal, hogy a magyar történetírásnak a kéziratok ismeretén alapuló, hiteles Leó-szövegre van szüksége, — hogy a XVIII. fejezetnek történetünket érdeklő 40. és 42—76. paragrafusait egészen helyesen érteni csak úgy tudjuk, ha az egész Leó-fele Taktikának hiteles szövegét bírjuk; az eddig kiadott szövegekre a kritikai vizsgálódás nem támaszkodhatik. Egy új, kritikai kiadásnak megjelenését különben nemcsak hazai érdek javasolja, általános történelmi és philologiai szempontból is ajánlatos az. *Salamon Ferencz* szavainak ¹⁾ igazsága meghódította magának a köztudatot, s eredménye a fent említett kiadásnak megjelenése lesz.

Deismerve hazánk viszonyait s félve attól, hogy a görög nyelvnek hazai tanintézeteinkből már megkezdett kiküszöbölésénél fogva hova-tovább kevesebb lesz azoknak a száma, kik az eredetinek sok helyütt nehézkes, hosszú lélekzetű periodusaival megbirkózhatni fognak, bennünk alulírottakban megfogamzott a mű magyarra való lefordításának és magyarázásának az eszméje is. Az alatt közölt fejezetek mutatványai a testet öltött eszmének. A fordítás maga önállóan készült, természetesen inkább az új kiadónak a munkája; tőle valók a philologiai jegyzetek is, míg a hadügyi jegyzeteket társa készítette.

Előzetes tájékozásul álljon itt ennyi:

A kéziratok eltérő olvasásai csakis a görög eredeti szöveget

kísérhetik; fordításban csak ott említhetők fel, hol valamely vitás helynek megmagyarázása azt megköveteli.

A XVIII. fejezetnek említett paragrafusai kivételével²⁾ Bölcs Leó Taktikájából nem fordítottak *összefüggőbb* részt magyarra.

Az idegen nyelvű fordítások között a viszonylag legjobb³⁾ a *Joannes Checus*-é (John Cheke), mely Baselben 1554-ben jelent meg, s egy azóta, úgy látszik, elkallódott jó angol kézirat után készült. Fordítását lenyomatták az editio princeps, Lami és Migne; e kiadásokról láss bővebbet *Várinak* Jelentésében (Leo Sapiens taktikus munkájának görög kézíratairól; *Akad. Értesítő* 1894. okt. füz.). Olaszra fordították *Philippus Pigafetta* (Velence, 1541; Leyden, 1586; 1602) és *Andrea* (Nápoly, 1612); francziára *Joly de Maizeroy* (Páris, 1771, 2 köt.); németre *J. W. von Bourscheidt*⁴⁾ (Bécs, 1771—1781, 5 köt.);⁵⁾ azonkívül van több idegennyelvű, nem teljes fordítás kéziratban.⁶⁾

A jelen mutatvány persze nem a *nonum prematur in annum* elvével készült.

LEÓNAK

A KRISZTUS TANAI ÉRTELMEBEN

URALKODÓ CSÁSZÁRNAK

A HADI TAKTIKÁRÓL SZÓLÓ ÖSSZEFOGLALÓ ELÉADÁSA:

Az Atya és a Fiú és a Szent-Léleknek,
a szent és lényegében egyazonos⁷⁾ és imádságos Háromságnak,
a mi egyes és egyedüli igaz Istenünknek nevében

Leó,

a hívő, istenfélő, legkegyelmesebb, felséges,⁸⁾ a Krisztus tanai értelmében békésen uralkodó császár.

*Elöljáró beszéd.*⁹⁾

Nem a fejedelmi testőrségben és méltóságban, sem az e méltóságból eredő hatalomban és fölös jólétben, nem is annyira e fölös jólét fitogtatásában és kiélvezésében, vagy abban, a mit a

világ megkívánni és becsesnek tartani szokott, leljük mi uralkodói örömünket, mint inkább az alattvalók békéjében s boldogságában és az államügyeknek általuk való előremozdításában és támogatásában. Ép úgy viszont semmi sem okoz szívünknek annyi bánatot és szomorúságot, mint az alattvalók mostoha sorsa és anyagi jólétüknek gondatlan kormányzásból eredő megfogyatkozása és veszendőbe menése. Hiszen ha már az egyes embernek, ki gondoskodásunkra érdemesült, derekabbá válása nekünk kimondhatatlan örömet okoz, elvetemedése pedig leküzdhetetlen lelki fájdalmat, mit nem szenvedünk vala, midőn annyi sok ezer ember van Isten után a mi gondoskodó indulatunkra bízva! Kötelességünk lévén róluk gondoskodni és velük törődni, éjjelente virrasztunk, nappal pedig gondunk szokott arra lenni, hogy őket minden kellemetlenségtől és bajtól menten megőrizzük, viszont minden öröm és boldogság élvezetében illőképen résztessük.

Úgy de az államra vonatkozó egyéb ügyek épenséggel csekély hanyatlást mutatnak, s így az ebből eredő kárt sem tekintjük valami nagynak; ellenben a hadügynek parlagon heverése miatt a rómaiaknak államélete annyira hanyatlott, hogy bármely korunkbeli vállalat felvilágosíthat az összes tapasztaltam állapotok felől.

Kell vala ugyan minden embernek, mint az Isten képére és értelemre érdemesített lénynek, a békét szeretnie és a felebaráti szeretet tüzet élesztenie, — a saját neme ellen gyilkolni kész kezeit fel nem fegyvereznie; de miután az emberirtó és nemünk iránt ellenséges ördög a bűnbeesés következtében kezdettől fogva erőt vett rajtunk s az emberiséget felbujtja, hogy a saját teste ellen harcoljon, mindenképen szükséges, hogy az ő, emberek által eszközölt cselszövényei ellen az emberek fegyvert fogjanak és a háborút akaró nemzetekkel ne mint könnyen leigázhatók szálljanak síkra, hanem hadviselő módszerrel sikereket érjenek el és vele jövődöbéli ellenség ellen is biztosítsák magukat; ellenük pedig kövessenek el annyit, a mennyit csak méltók elszenvadni, — hogy a gonoszak által elkövetett baj mintegy tövéből kivágassék, es mivel a maga javát mindenki szíven hordja,¹⁰⁾ a békét mindenki szeresse, és eszméje a polgárok közt meggyökeresedjék.

Természetesen, a míg éppen a rómaiaknak hadügye szervezve volt és uralmuk elég hosszú időn át az isteni segedelem áldásában

részesült, s a szervezettséghez a legjelesebbeknek¹¹⁾ közremunkálása is hozzájárult, a győzelemnek dicsősége jóval koszorúsabb volt. De mivel most már a hadszervezet és hadvezérlés állapota hosszú ideje hanyag figyelemben részesül, — hogy azt ne mondjam, hogy tökéletesen megfelelnek róla, — úgy, hogy azok, kiknek kezébe a hadvezérlés le van téve, még azt sem értik, a mi kézzelfogható, sok nehezen megfogható feladatot különbözően látunk megoldani.¹²⁾ Mert azóta, hogy az a sok derék embertől szívesen fogadott tudomány parlagon hever, — holott miatta régente a rómaiak államának jól ment a sora, — most ime ellenkezőleg azt látjuk, hogy elfordult tőlük az isteni jóindulat és pártoskodásuk miatt tovaszállott a római államnak szokott diadalma. Fokról-fokra elhanyagolják a hadi jó szervezetet és gyakorlatot, következésképpen meglóhadt a legjelesebbeknek harci bátorsága is. S akkor azután hol a katonák gyakorlatlanságát vagy férfiatlanságát okozzuk, hol a hadvezérek tapasztalatlanságát vagy gyávaságát gáncsoljuk,¹³⁾ hol meg a régi írók utasításainak homályos voltát nem vesszük figyelembe. Ezt a felette hasznos tudományt tehát Isten segítségével régi érvényébe visszahelyezni, és a mi római birodalmunkból mintegy számkivetettet visszahívni szándékozván, nem haboztunk, midőn oly nagy buzgalommal vetettük magunkat alá épen ennek a fáradságos feladatnak, s vele alattvalóinkat egyetemesen hasznos művel ajándékoztuk meg.

Behatóan foglalkoztunk t. i. a régi meg az újabb stratégikus és taktikus módszerfajokkal, és olvastunk más történeti műveket is, sőt ha a kezünk ügyébe akadt művek közül valami a hadviselésre szükséges dolog hasznosnak mutatkozott, onnan azt kiirtuk, és mintegy a magunk részét hozzája adtuk,¹⁴⁾ azaz a mit kellő tapasztalat alapján az illető ügyek terén a mi körülményeinkhez és mostani állapotainkhoz adaléknak vagy megegyező esetnek ismertünk fel; — íme, itt adjuk nektek ezeket a lehetőség szerint összevont alakban, és mint oly dolgokat, melyek egyenesen gyakorlati haszonnal bírnak, — kézi utasítások gyanánt. Inkább gyakorlatilag követendő és szükségeset adunk, mintsem elméletileg,¹⁵⁾ bevezetést mintegy a taktikába alvezéreink számára és azoknak, kikre a hadi ügyek bízva vannak; a ti közreműködéstelekkel mutatjuk meg, hogy ezentúl könnyű szerrel fog az, kiben meg van az

akarat, a régi és a kezdet nehézségeivel küzdő taktikusoknál rendben és rangban előbbre haladni; ¹⁶⁾ nem szóáradatra, hanem szabatos kifejezőmódra fordítottunk gondot, inkább a lényegre és világosságra, értelemre és egyszerűségre törekedtünk: ezért a taktikának ama régi, — gyakran még hellén kifejezéseit is — ösmeretesebbekkel helyettesítettük, római kifejezéseit pedig értelmeztük, éltünk továbbá a katonai nyelvhasználatban előforduló egyéb kifejezésekkel is, hogy az olvasónak világos fogalmai legyenek. ¹⁷⁾¹⁸⁾ Pusztán a nem szükséges utasításokra nem terjeszkedtünk ki, hiszen ezek fölöslegesek, hasznavehetetlenek és szövegezésük homályos; de törekedtünk arra, hogy azok, kik hadvezérleni akarnak, a háború és hadba vonulás terén történendőknek sokféle lehetőségét jól áttekinthetően birhassák; hasznuk nem pusztá beszéd, hiszen a régiek tényleg gyakorlatban is érvényesítették, de korunkig, ha gyakorlati alkalmazásukat illetőleg, mely oly nagyra emelte a rómaiak hatalmát, ¹⁹⁾ nem is éppen, de mellőzték az irodalomban, a mely a feledségbe boruló dolgokat elő szokta szedni és emlékezetbe visszaidézni, meg régi érvényébe ismét visszahelyezni.

Ha annak, a mit mondandó vagyok, jó hasznát vehetni, érte hála adassék a minden jók adományozójának, Krisztusnak, a mindenség királyi urának és istenünknek, ki a mi előadásunkra is kegyelmét árasztja. Ha pedig más valaki azzal az egyszerűséggel és tapasztalattal ezeknél jobbat tudna felmutatni, hála legyen érte így is a legtökéletesebb Istennek, nekünk pedig bocsánat készségünkért. ²⁰⁾

Mindenekelőtt pedig szükséges, hogy azok, kik vezérek akarnak lenni, akár kisebb, akár nagyobb mértékben taktikus és stratégikus ügyekkel foglalkozzanak. Hiszen ütközeteket nem a katonák tömege és bátorsága dönt el, — a mint azt a hozzá nem értők vélik, — hanem Isten jóakarata, hadvezéri tudás és hadi rend, melyre inkább kell gondot fordítani, mint hiábavaló sereggyűjtésre; amaz ugyanis biztosságot és hasznot nyújt azoknak, kik helyesen céljaikra tudják fordítani, emez bonyodalmakra és kárt okozó költségekre vezet. ²¹⁾

Valamint nincs mód rá, hogy gálya kormányozatlanul keresztülszeljen tengereket, úgy ellenséges hadak sem háborúskodhatnak egymással hadi rend és hadvezérlés nélkül. ²²⁾ Egyedül

ezzel lehet az ellenség ugyanoly erejű tömegének Isten segítségével föléje kerekedni, még, ha számra nézve jóval jelentékenyebb is. Midőn tehát olybá jelentjük ki a jelen munkát, mint, a hogy már mondtuk, akármely más stratégikus kézi szabályzat könyvet, megköveteljük, hogy figyelemmel és odaadólag hallgassatok ránk.

Így először is meghatározását kell adni a hadi taktikának, és hogy mi a hadvezér, kinek és milyennek kell lennie, és hogy miként kell hadi tanácsot ülni? Folytatólag le kell írni a különbséget a hadsereg főnökei és alárendeltjei között, nemkülönben a hadsereg szerelését és fegyverei előállítását, meg minden egyes harczosnak a fegyverzetét. Ezzel kapcsolatosan tárgyalandó a hadvezérnek a komoly csaták előtt való gyakorlata, azután pedig előszámlálándók a kiróható büntetések. Ennek utána mind a hazai, mind az ellenséges területen való menetelésről szólunk, az ú. n. hadi málháról és a táborokról, az előkészületről és a katonai parancsról. Továbbá, hogy minek kell történnie a háborút előző napon és mi minden szükséges a háború napján? Azonfelül az ostromra vonatkozólag, meg a mi a háború után szükséges, majd meg mind a mieink, mind az ellenség részéről való lesvetések által bekövetkezett váratlan támadásokról beszélünk. Ehhez a különböző csatarendeknek, és pedig mind a pogányokéinak, mind pedig a rómaiakéinak alapos ismertetését fűzzük, azután az elmondottakhoz még rendszeresen hozzáadjuk a tengeren való megütközést is. S mindezekhez bizonyos taktikus és stratégikus vezérelveket hordunk össze épen a végén, minthogy azokat a maguk helyén beilleszteni nyilván a fejezete nek jól áttekinthetősége és belső elrendezése nem engedi; e fejezetekből kiindulva a bölcs és éles elméjű hadvezér — reméljük még bölcsőbb lesz.

Legelőször pedig kezdjük ezen:

I. fejezet.

Mit értünk «Taktikán» s mi az a hadvezér?

1. Taktikán értjük a háborúban való mozgások tanát; a háborúban való mozgások pedig kétfélek: szárazföldön és tengeren valók.

2. Taktikán értjük azt a hadvezéri tudományt, mely csata-

rendbe állítással, felfegyverzéssel és katonai mozdulatokkal foglalkozik.

3. Sztratégikán pedig értjük derék hadvezéreknek összeműködését, azaz törekvést és gyakorlottságot hadvezéri tettekben, vagyis győzelmi jelek összegyűjtésében.²³⁾

4. Feladatául azt tűzi ki magának a taktika: hogy megvalósítható tervek és cselekvések által az ellenségén diadalt lehessen aratni.

5. Haszna pedig a taktikának az, hogy jól rendezett csapat-elhelyezéssel az ellenséget zavarba lehet hozni.

6. Végső célja meg a taktikának, hogy a hadsereget lehető kifogástalanul tudjuk a csatára felállítani.²⁴⁾

7. Ellenfél ellen irányuló művelet kettő van: az egyik szárazföldön gyalog, a másik tengeren való hajós művelet. A hajókon való hadviselésről majd később lesz szó. Szárazföldön a háborúra seregesített emberek tömege vagy harcos, azaz csatázó, vagy pedig, mely emennek szükségleteire gyűl össze, ütközetben részt nem vevő. A csatázó fél az ellenség ellen parancsolt katonaság, a meg nem ütköző fél a többi, nevezetesen orvosok, cselédek, markotányosok, a mennyien csak szolgálattételre kísérik a hadsereget. A harcos félnek, vagyis a csatázó seregnek egyik része gyalogos, másika lovas. A tulajdonképi gyalogos az, mely földön áll fel, a lovas, mely lovon vitetik. — Valamikor volt még egy rész, mely közönséges és sarlós szekereken, meg emberekkel megrakott tornyokat hordó elefántok hátáról hadakozott, azonban ezekről most nem lesz szó, mert az efajta hadi eszközök hasznavehetetlenek és nehézkesek.²⁵⁾

8. Miután így valahogy kellőképen körülírtuk a taktika fogalmát, meg kell még mutatnunk, hogy mi is az a hadvezér, és az ily tisztségre milyen ember való?

9. A hadvezér ugyanis az, kinek az uralkodó után mindenkinél nagyobb hatalma van az alatta levő egész eparchia felett.²⁶⁾

10. Hadvezéren értendő az alattvaló katonai állománynak élén álló, vezető ura,²⁷⁾ a kit ugyan az uralkodó nevez ki, de a ki alatta levő vezéreit maga nevezi ki, részint olyanokat, kiket ugyan az uralkodó, de az ő javaslatára rendel ki, részint pedig a saját tetszése szerint.

11. Megkülönböztető sajátsága a hadvezérnek, hogy aláren-

deltjeinél belátás, bátorság, igazságosság és ildomoság dolgában kiválóbb.²⁸⁾

12. Reá ruházandó az alája tartozó eparchia igazgatása, és pedig mind a katonai, mind a magán és községi ügyekben.

13. Az átvett rendezetlen sereget kellőképen a körülményekhez illő hadi rendbe tartozik felállítani.

14. Feladata a hadvezérnek, hogy az alája rendelt hadállományt nagyobbítja és ellenségtől s egyéb jogtalanságoktól, nemkülönben fegyelmetlenségtől és lázadástól csorbitatlanul megóvja. Az ellenséget azonban minden úton-módon, akár harczzal, akár váratlan támadásokkal gyöngíti, és óvakodik, hogy azt, a mit az ellenség ellen készül elkövetni, ennek részéről el ne szenvedje.

15. Végső célja a hadvezérnek általános tiszteletre szert tenni s az isteni s fejedelmi kegy részesévé válni; ha pedig elhanyagolná a megfelelő és köteles teendőket, azzal ellentétes következményekre törekedni. Így előre megrajzolván a hadvezér képét, mintegy színekben kell ábrázolnunk az ő tulajdonságait és világosan feltüntetni, hogy kinek és milyennek [és minőnek]²⁹⁾ kell lennie az ily-fajta hatalmat magában összepontosító vezérnek?

II. fejezet.

Milyen legyen a hadvezér?

1. Mi bizony azt kívánjuk, hogy a hadvezér testileg megtartóztassa magát, hogy életmódjában mérsékletes, hogy józan és éber, szükségleteiben egyszerű legyen s érje be kevéssel, hogy fáradságos munkában edzett, továbbá belátó és értelmes legyen; útálja a kapzsiságot, jeles hírű, se fiatal, se öreg ne legyen, de állja meg a helyét mint rögtönző népszónok is;^{30), 31)} legyen — lehetőleg — családapa; kalmárember vagy ilyesféle hajlamú ne legyen, nem kufárlélek, azaz gondolatkörét ne csekélységek tegyék, — szóval gondolkodásában legyen előkelő, — ha lehet külső megjelenésében is, és minden esetben magas röptű lélek.

2. Önmegtartóztató legyen, — hogy a testi gyönyörök árjában meg ne feledkezzék a szükséges teendőkről gondolkozni és gondoskodni.³²⁾

3. Mivel ilyen tisztség vár reá, mérsékletes legyen. Hiszen

a nem mérsékelt és nem zabolázott ösztönök, mihelyt annyira elhatalmasodtak bennünk, hogy akaratok szerint szabadon cselekedhetnek, az élvezetekkel szemben fékezhetetlenekké válnak.³³⁾

4. Józan és éber legyen, azaz, hogy a valóban nagy vállalatok alkalmával éberkedni is tudjon. Éjjelente t. i., midőn a szellem legnyugodtabb tud lenni, őt alakot és szilárdúl meg gyakorta a hadvezéri vélemény.³⁴⁾

5. Szükségleteiben egyszerű legyen és érje be kevéssel; a lebzselő és soktagú szolgáltségség t. i. haszontalanúl tölti idejét, és a vezérek fényűző életmódjához való arányban költségeket okoz.³⁵⁾

6. Edzett legyen, — hogy a hadi szolgálatot teljesítők sorában ne ő legyen az első pihenőre vágyó,³⁶⁾ sőt inkább példaképük legyen a fáradalmaknak magasztos elviselésében.

7. Belátó és értelmes legyen; a hadvezérnek t. i. éles eszűnek kell lenni, ki szándékán gyors elmével mindenütt tud fordítani. Mert gyakorta a bekövetkezett el nem gondolt bonyodalmas helyzetek arra kényszerítenek, hogy legott a belőlük származható eseményekre is gondoljunk.³⁷⁾

8. Ne legyen kapzsi; pénznemvágó természetének azzal adja ugyanis jelét a hadvezér, hogy meg nem vesztegethetve és magas értelmiséggel tölti be tisztét és pusztán vitézségért járó ajándékképen nyújtja az alatta lévő hadállomány tisztai állásait. Mert van sok bátorszellemű és testben is az ellenséggel szemben erős férfi, kit az arany látása kápráztat, megvakít. Hiszen rettenetes egy fegyver a hadvezér ellen a kapzsiság; képes őt megejteni és megbuktatni.³⁸⁾

9. Ne is legyen fiatal, ne is vén; mert a fiatal embernek nincsen fegyelmezve az esze, könnyű szerrel zavarba is ejthetik épen ifjúságánál fogva, — az öreg embernek viszont gyöngye a teste, s egyetlen egy sem állhatatos. Amaz azért nem kell, mert — megfontolatlanúl vakmerő lévén csak azért, hogy bátornak tartsák, — pórul járhat; a vén ember pedig azért nem, mert physikai gyöngeése miatt köteles dolgai ellen mulasztást követendene el. Legjobb, ha közepeskorút választunk, se olyat, ki fiatal, se olyat, ki öreg. A még el nem öregedettben t. i. még képesség és erő lakozik, okosság és megállapodottság abban, ki már nem fiatal többé. Valóban, a kik bámulják a szellemi belátás nélkül való testi erőt, vagy

viszont a belátó szellemet testi képességek nélkül, a helyes vég-célt nem értik vala el. Mert oly belátás, melynél csekélyebb a testi képesség, nem tekinthető jelesebb tulajdonságnak, belátás híjával való testi képesség meg szinte semmit sem szokott eredményezni.³⁹⁾

10. És mi úgy tudjuk, hogy az a hadvezér, kit alárendeltjei szeretnek,⁴⁰⁾ dicsőségben is emelkedik, sőt, hogy az a vezérelt félnek is csak nagy javára válik. Hiszen a kit az emberek szeretnek, annak parancsát legott fogadják, hisznek⁴¹⁾ kijelentéseiben és békeszerző szavának, s ha veszélyben forog, őt kivágni igyekeznek. Ime, mit mível a szeretet! a lelköket is oda szokták adni azért, a kit szeretnek!⁴²⁾

11. Inkább a családapát, mint a gyermektelen választjuk, de korántsem utasítjuk vissza a gyermekek nélkül valót, ha az illető derék ember. Az a hadvezér ugyanis, kinek — tegyük fel — még apró gyermekei vannak, a gyermekei iránt érzett szeretettől és azok javától indítatva élethivatása iránt melegebben buzgólkodik; — ha pedig azok már meglelt emberek, társai lehetvén a tanácsban s hadvezetésben és megbízható segédei, a közjó érdekében kezdett vállalatokat az apával együtt előremozdítják.⁴³⁾ Ennélfogva látni való, hogy a gyermektelen apánál azt, kinek gyermekei vannak, többre becsülhetni.

12. Kellőkép beszélni és szónokolni is tudjon; azt hiszem, hogy a hadseregnek, ha a csatára felállt vala, igen nagy hasznára válhatik a hadvezér az ő buzditó szavai által.⁴⁴⁾ A veszedelmeknek, sőt gyakran magának a halálnak megvetésére is bírhatja őket, de még a helyeset és boldogítót is megkívántatja velük. A harsanó tárogató szózatával nem viszi úgy az embert a tusába, mint a hogyan az okosan mondott szó serkent vitézi erényre, harczvágyóvá teszi a hallgatóságot s egészen a veszedelmek elviseléséig bátorítja fel lelkünket. Míg ha valami balul végződnék a seregre nézve, erőt ad a lelkeknek a beszéd buzditó hatalma. Még a sebeket gondozó orvosoknál is sokkalta hasznosabb a hadvezérnek hathatós beszéde, ha t. i. a sereggel megesett szerencsétlenségek feledtetéséről van szó. Azok ugyanis csak a sebesülteket szolgálják ki orvosló szereikkel, mi több-kevesebb időbe szokott kerülni, ez ellenben egyenest friss erővel tölti el a küzködőket és lankadókat, az erőteljesekeket pedig vitézségre és önbizalomra bátorítja.⁴⁵⁾

13. Azt mondjuk, hogy neves ember legyen ; mert bizony a vezetés alatt levő tömeg ellenszenvet érez és zúgolódik ismeretlen nevűek ellen. Senkisémet türi szívesen, ha a nálánál alább való fölrendeltet el kell ismernie vezérének is. De úgy vélekedem, hogy, ha olyan hadvezért találánk, ki azokat az erényeket, melyeket említettem, bírja, az a hadvezér minden bizonynyal nevezetes ember.⁴⁶⁾ Ennyi erényesség mellett t. i. nem maradhat az ember sokáig figyelmen kívül.

14. Azt mondjuk, hogy a gazdag embert, ha nincsenek hadvezéri erényei, ne válaszszuk meg vezérül pénze miatt, de a vagyontalant se utasítsuk vissza szegénysége és szűk anyagi viszonyai miatt, ha ember a gáton. Ám viszont nem azért utasítjuk vissza a gazdagot, mert gazdag, hanem mert nem tett szert hadvezérhez méltó erényekre ; a vagyontalant sem választjuk meg azért, mert vagyontalan, hanem azért, mert hadvezéri és fenkölt elméje van. Egyiket sem választjuk találomra, hanem inkább mindkettőt jelleme szerint fogjuk a magunk számára megválogatni.⁴⁷⁾

15. A jeles gazdag hadvezér nem is különbözik annyira a kiváló szegény hadvezértől, a mennyire az ezüst- és aranyfegyverzetek az ércz- és vasfegyverzetektől ; amazok t. i. ragyogó ékességgel bővelkednek, emezek meg azokkal egyedül csak az ellenálló képességük tekintetében állják ki a versenyt.⁴⁸⁾

16. Jelesnek mondom a szegény hadvezért, ha nem kincsleső és ajándékokra vágó ; a kincslesőt t. i. még abban az esetben sem szerencsés dolog hadvezérül választani, ha igen gazdag.

17. De ne is kicsiny dolgokon nyargaló, nyerekedni szerető garasgyűjtő, kalmárlélek, vagy ilyen valami hasonló szőrű ember legyen ; mert az ilyenek okvetetlenül kicsinyes gondolkozásúak, szenvedélyes nyerészkedők, vagyon gyűjtésén jártatják az eszöket és semmiféle jellemes hajlamuk nincsen.⁴⁹⁾

18. Ha fényes és dicsőséges elődöknek az ivadéka, szívesen fogjuk látni, de ha nincs meg ez az előkelő származása, nem fogjuk azt minden áron keresni benne ; s nem helyes eljárás, ha különben a hadvezérlésnek tökéletesen mestere, annak miatta meg nem választani a hadvezért.

19. Hiszen valamint az állatokat a maguk sajátlagos foglalkozásuk és jellemük szerint nemesebb és hitványabb fajtákba

sorozzuk, úgy kell megítélnünk az emberek előkelőségét is: nem az elődök után, hanem egyéni cselekedeteik és maguktartása után.⁵⁰⁾ És nemde nem, fonák és méltatlan eljárás volna az, a köz-katonát személyes vitézsége és harczy képessége miatt megbecsülni, (nem azt, a ki származásával tűnik ki, hanem a ki a maga emberségéből mivel valami jeles dolgot), a hadvezért pedig az ősei miatt válogatni meg (még ha hasznavehetetlen is), és nem egyéni jeles voltánál fogva, ha éppen fényes származásra nem hivatkozhatik is. Hahogy hadvezérünknek ezenfelül vannak fényes elődei, az neki jó szerencséje, de jeles tulajdonságok híjával, bár meg van is ez a szerencséje, hasznavehetetlen.⁵¹⁾

20. Hamarosan azt fogja hihetni valaki, hogy jobbak azok a hadvezérek, kik elődökkel nem büszkélkedhetnek. A kik t. i. előd-jeik révén jutottak dicsőséghez és hírnevüket azoknak köszönik, gyakran könnyelműebb és nem-bánom emberek. A kik azonban semmi származásbeli dicsőségre sem hivatkozhatnak, azok az ősök hiányozását helyre akarván hozni, a veszedelmet jobban áhítva, különleges buzgósággal fognak feladataikhoz. És valamint a vagyontalanabbak a jobbmódúaknál fáradhatatlanabbul törekcszenek azokra a javakra, a miket az élet nyujt, iparkodván megszerezni azt, mit a sors a multban tőlük megtagadott, úgy azok, kik nem jutottak őseik révén a dicsőség osztályrészéhez, személyes tettekkel igyekeznek dicsőségre szert tenni.⁵²⁾

21. Mindezeknél fogva tehát csak válaszszuk meg a derék, előkelő, gazdag hadvezért, de ne utasítsuk vissza a jeles erényi vagyontalan embert, még ha nemzetségét nem tudja is fényes és dicsőséges elődökre visszavezetni.

22. Azaz összefoglalva a mondottakat, legyen a hadvezér, ha csak lehet, tagbaszakadt, izmos és dologszerető ember, elméje legyen igen éles, legyen vitéz és becsvágyó, serény, veszedelmeket kedvelő ember, kinek kivált az Istenség és az isteni rendelkezések tegyék gondolatját.⁵³⁾

23. Hol testi gyönyörökről van szó, mérsékletes legyen, — hol szellemiekről, melyek jeles cselekedetekért járó őszinte dicséretből fakadtak volt, telhetetlen és kielégíthetetlen legyen.

24. Látnia kell még ott is, hol mások nem látnak, azt, mi figyelemreméltó és szembeszökő.

25. Legcélravezetőbb, ha az észrevett eseményekből ki tudja következtetni az eltitkolt körülményeket.

26. Értsen ahhoz, hogyan kell hadsereget csatára szervezni, felfegyverezni és rendekbe tagolni.

27. Tudja szavaival a sereg csüggedt hangulatát emelni, jó reménységgel eltölteni és a veszélyek elviselésére az embereket készké tenni.

28. A rendeleteknek és egyetértve hozott határozatoknak szigorú öre legyen.

29. Szótudó embereknek, kik a köteles dolgától el akarnák tántorítani, ki ne szolgáltatassa magát; állhatatosnak kell lennie.

30. Pénz dolgában ott, hol arról van szó, hogy a maga élvezetere költson, fukarkodjék és érje be kevéssel, de legyen bőkezű és úr a környezettel szemben és főképp a köz érdekében teendő kiadásokban, az egyöntetű eljárás kedvéért.

31. Természetére, jellemére, életszokásaira nézve olyan lévén a mi szemre vett hadvezérünk, a minőnek munkánk leírja vala, kell még, hogy tiszttségébe való beiktatása után emberséges, konziliáns, készséges és megingathatatlan szívű legyen.⁵⁴⁾

32. Ne legyen annyira engedékeny és enyhe, hogy megvessék, és ne is annyira félelmetes, hogy gyűlöljék, azért, hogy se gondatlanságával meg ne lazítsa a hadsereg és az egész alája rendelt nép fegyelmét, se pedig a tőle való rettegés miatt közkedveltsége csorbát ne szenvedjen.⁵⁵⁾

33. Egyébiránt mindazt, a mit neki a külön, mindig alkalomról alkalomra felmerülő viszonylatokban cselekednie, s mindazt, a mitől őrizkednie kell, most, hogy bőbeszédűek ne legyünk, röviden összefoglaltuk, de az általunk megszerkesztett taktikának terjedelme folyamán,⁵⁶⁾ a lehetőség szerint részletesen fogjuk szóvá tenni.

34. Lévén ilyen és meg is tartva ilyennek a mi, királyi kegyelmünkben megválasztott hadvezérünket, elvárjuk tőle, hogy ő az isteni jóindulatban, a magunk jóakarátában, a közjólétben, s a mindenki előtt való jóhírben majd részesedik s élni fog Krisztusban, a mindenség örökös és megszakítás nélkül uralkodó királyában boldogságosan. S miután így elkészültünk a hadvezér megjelenítésével, őt mintegy királyi színünk elé járattván, a következő intel-

münkkel hadd figyelmeztessük a stratégikus és taktikus tudományhoz illő és hozzá tartozó dolgokra.

35. «Minden egyéb dolog előtt, oh hadvezér! első sorban arra intünk és figyelmeztetünk téged, hogy gondodat az Isten iránt való szeretet és igazságosság tegye; ⁵⁷⁾ tartsd mintegy szünetlenül szemed előtt Istent, féld őtet és szeresd teljes szívedből és egész lelkedből, s utána mi bennünket; teljesítsd parancsolatait és tartsd meg innen fogva jóindulatát, ⁵⁸⁾ hogy esetleg merészebben is, valahol válságos alkalmakkor, mint barát a barátjához, a közös Egek-urához bátorságos bizodalommal könyörögghess és az üdvözülés reményében tőle azt szívélyesen megkövetelhessed. Mert igazat beszél ám az, ki azt mondja, ⁵⁹⁾ hogy az Úr az őt félőknek teljesíti az akaratjukat, meghallgatandja kérésüket és őket üdvözítendi.

36. Tudd meg ugyanis, hogy isteni jóindulat hiányában hadi tanácskozásnak nincsen sikeres eredménye, még ha azt tartanád is, hogy megvan az okosságod hozzá: nem fogsz az ellenségnek föléje kerekedni, még ha gyöngéllenék is őket, azért, mert minden Isten jóvoltából szokott történni és a legcsekélyebbnek látszó dolog is az ő bölcs belátását hirdeti. ⁶⁰⁾

37. A legeslegjobb hajókormányosnak is hiábavaló a mesterkedése, ha a szelek kedvezően nem fúnak; de ha fúnak s hozzájárul még a tudása, hajója bizvást futhat be kétszeres pályát is; így a legjelesebb hadvezér is, ha birtokában van Isten jóindulatának, éberséggel és ügyszeretettel, hadszervező és hadvezető képességének sikeresen fogja hasznát vehetni, a reá bízott hadsereg ügyét biztos kézzel fogja intézni, s képes lesz az ellenség fondorkodó eszejárásával ellenhadjáratot viselni. Mert az isteni jóakarattal egyrészt a szerencse útjára kalauzoland, másrészt a szerencsés végczélt éreti el. ⁶¹⁾ Ha ilyen vagy, azaz hit dolgában istenfelő, cselekedetekben igaz ember, kellő és rendíthetetlen alapkőre fölépítéd mintegy magadnak többi javaidat.

38. Enyhe bánásmódú légy és az érintkezésben nyugodt lelkű; a rusztikus modor t. i. gyűlöletes, hát kerüld el!

39. Kevés igényű és egyszerű légy életmódodban és ruházatotban; a nagy költekezés ugyanis vagyonomesztő. ⁶²⁾

40. Ellenben köteles teendőidnek éber lelekkel és gondos

figyelemmel feküdjél neki és ne könnyelműen és gondatlanul. Gondos figyelemmel és beható foglalkozással még a felette nehéz feladatok is könnyedén oldatnak meg; s a ki kevésre becsüli a munkát, az saját magát becsüli kevésre.⁶³⁾

41. Nagy és elodázhatatlan dolgokban tanács összehívása nélkül ne tégy semmit, még ha csak röviden tanácskozhatol is; de a tanácsban hozott határozatot, a mint lehet, egyenesen és érelyesen hajtsd végre, úgy a hogyan a betegséggel szemben az orvos szokott eljárni.⁶⁴⁾

42. Ez a bánásmód legyen irányadó alárendeltjeiddel szemben is, mikor is ne személyes tekinteteknek hódolj, hanem mindenkivel egyformán az igazság törvényei szerint bánjal el.

43. A kik gonoszságból vagy hanyagságból vétkeztek, azokkal ne végezz felületesen és könnyelműen azért, hogy jó főnöknek tartsanak; nem helyes ugyanis, ha a gonoszsággal összejátszik a könnyelműség, főképp időhöz kötött és elodázhatatlan cselekvések terén. Ne is szabd ki a büntetéseket azért, hogy szigorúságozról híresedjél el, túlságos gyorsan és különbséget nem téve! Ama tulajdonságod ugyanis megvetést és engedetlenséget szül, emez könnyen érthető gyűlöletet és ennek gyümölcseit. Jobb tehát, hogyha igazságos voltodnál fogva vagy félelmetes, és ha a vádnak tisztázása után észszerű büntetést róvsz ki, melyet a higgadtan gondolkozók nem fenytéknek, hanem figyelmeztető megtorlásnak veendenek.⁶⁵⁾

44. Ha háborúra fegyverkezel, mindenkifőlött azt nézd, hogy az ily háború igazságosan kezdetik-e, és ne illesd esetleg egyenes sértésekkel az ellenséget, kivéve azon esetet, ha az ismeretes istentelenségénél fogva már előbb kezd mozgósítani és országunknak ront.

45. Midőn mi, Krisztusnak, a mindenség királyi urának és istenünknek parancsolatjából mind alattvalóinkkal, mind az idegen országbeliekkel mindig szeretjük a békét, s mikor a népek is a saját határaik által korlátozva ugyancsak szeretik s biztosítanak arról, hogy jogainkat meg nem sértik, akkor te magad se bántalmazd őket, és se honi, se idegen vérrel földünket be ne mocskold! Mert hisz' akkor, a mit oda kiálthatnál az ellenségnek, hogy ő, kit te meg nem bántottál volt, ne kezdjen jogtalanul támadni, az az

ellenség aztán, ki országunk alattvalói ellen mitsem véte, hanem maga is a békét ápolja vala, ugyanazt neked fogja odakiáltani. Nekünk pedig, kik a mennyire tőlünk függ, mindenkivel békében élünk, kik a békét mindig minden egyébnél többre becsüljük, ápolnunk kell a békét mindenha azokkal a nemzetekkel, kik békeszeretők s alattvalóinkat megbántani nem akarják, s tartózkodunk kell a háborúskodástól.

46. Ha azonban az ellenfél nem volna oly higgadt, hanem maga kezdene törvénytelenül támadni, területünkre berontana, akkor meltán vádoltathatván az ellenség azzal, hogy igazságtalan háborút kezdett, te ellene bátran és serényen szervezd a küzdelmet, mert hiszen ő adott vala okot és emelte fel istentelen kezeit a mi alattvalóink bántalmazására; és akkor bízva bízzál abban, hogy az ítélő igazság istene fog segíteni téged, s ha egész hadi erővel belemegy a testvérküzdelembe, győzni fogsz! Ezért teháat Kegyelmedet arra figyelmeztetjük: tartsd mindenek fölött szem előtt azt, hogy a háború indító oka igazságos legyen, akkor aztán fegyvert emelhetsz a jogtiprók ellen.

47. Azon buzgólkodjál, hogy mindenekfölött és mindenben alárendeltjeidnél külobb embernek mutasd magadat, kiváltképen, a mi az Istenbe vetett hitet és félelmet s a többi erényeket illeti; a vezérelt fél t. i. szereti mintegy a vezérek gondolkozása módját elsajátítani, hiszen a példabeszéd szerint is nem a szarvasok uralkodnak az oroszánokon, hanem az oroszánok a szarvasokon.⁶⁶⁾

48. Íme tehát, oh hadvezér, ezek a mi uralkodói utasításainknak mintegy áttekinthetőleg a szabványai, melyeket rövidség okából bővebben nem igen fejthetünk ki. De módodban áll az ebben a műben tőlünk külön tárgyalt vezérelvek között, s a tőlünk azonfelül még a taktikánkkal egyidejűleg kiadott közleményben⁶⁷⁾ terjedelmesen egybehordott anyagból több és kielégítő hasznát venni annak, a mit ez irányban szükségelsz.

49. Így ez utasításoknak birtokában gyarapítsd és hozd jeles cselekedetekkel őket összefüggésbe, mert hiszen okos fővel sokfélesítvén rendeleteinket, első sorban is cselekvényeidben segítségdre lesz Isten, másod sorban pedig a mi karunk, s így munkáságodnak mindkét tényezővel nemes jutalomajándékot teremtesz.»

JEGYZETEK.

¹⁾ A magyar haditörténethez a vezérek korában. 4 közl. *Századok* 1876. 3. l.

²⁾ Lefordították *Szabó Károly* (az Új Magyar Múzeum 1851—1852. évf. I. köt.-ben és kisebb Történelmi Munkái (Budapest 1878.) I. kötetében, *Hazay Samu*: A X. századbeli magyar hadügről cz., a Hadtörténelmi Közlemények 1888. (I.) évfolyamában megjelent értekezésében és *Marczali Henrik*: A vezérek kora cz. művében («A magyar nemzet története» cz. millenniumi kiadás I. kötetében) a 49—53. lapon. L. ez utóbbi történetírónak «A magyar történet kútfői az Árpádok korában (Budapest 1880) cz. munkáját is (97—99. l.)

³⁾ A ki Leo taktikáját használta, tulajdonképen nem a görög eredetit, hanem inkább a Checus latin fordítását használta; kellett *első sorban* használnia, mert az eddig ismert görög szöveg, nevezetesen az első 8—10 fejezeteket nézve, hasznavehetetlen; még *Jähns* is, ki pedig (Geschichte der Kriegswissenschaften cz. műve I. kötetében, München és Lipcse 1889. 169. lapon) a Checus-fordítását csekély értékűnek mondja, csak belőle puszkázott.

⁴⁾ E fordításnak nevezett paraphrasis leginkább mutatja, mennyire szükséges e műnek lelkiismeretes fordításban való megjelenése, és hogy mennyire tévútra vezetheti az embert a németek alaposságában való tévhit. Leirunk egy példát.

Leó I. fejezetének 1. pontjában szóról-szóra a következőket mondja: «Taktikán értjük a háborúban való mozgások tanát; a háborúban való mozgások pedig kétfélék: szárazföldön és tengeren valók».

J. W. Bourscheidt pedig ezt következőleg írta át: «Die Strategie (pedig e szó e pontban elő sem fordul) ist die Wissenschaft alle zu einem Feldzuge nöthige Dinge vorzubereiten, die Thaten desselben klug zu entwerfen, die zu ihrer Ausführung dienliche Kunstregeln bedachtsam zu wählen, und zu diesem Endzweck die Regeln der besonderen ihr untergeordneten Künste anzuwenden».

Kérdjük, szabad-e ilyen paraphrasist írni, nem hamisítás-e az, ha a Taktika szót Strategiával helyettesítik, s nem vezetheti-e az embert e megfoghatatlan eljárás arra a gondolatra, hogy Leó Strategiának nevezte ezt a dolgot s úgy magyarázta körülbelül értelmét, mint mi — pedig a fentebbi hű fordítás az ellenkezőt bizonyítja. Az sem állítható, hogy B. más szöveget használt volna; egyetlen egy kézirat sincs, mely Leó eredeti szövegét ily megváltoztatott alakban adná; a bécsi kéziratok épen nem.

⁵⁾ Ezekre nézve v. ö. *Fabritius-Harless*: Bibliotheca graeca sive noti-

tia veterum scriptorum graecorum (Hamburgi, 1790—1810) VII. köt. 701. s. kk. lapjait és *Jähns* id. műve 169. s. k. lapját.

⁹⁾ A madridi nemzeti könyvtárban van az első 11 fejezetnek fordítása «kasztíliai nyelvre» kéziratban (XVII. sz.-beli), melyet magam (*Vári*) láttam; rá vonatkozó jegyzetem azonban elkallódott v. elveszett.

⁷⁾ Leo tehát *homoúizista*; a homoúizisták és homoiúizisták hareza már *Madách* Ember tragédiája VII. színéből ismeretes; bővebbet l. *Fallas Nagy Levikona* s. v. *Arius* (Purt dr.-tól); hogy a homoúizisták hitelve győzött, abban főérdeme nazianzoszi Szt.-Gergelynek volt, a Szt.-Háromságáról szóló tan e kiváló vitatójának. V. ö. *Ullmann* Gregorius v. Nazianz, 2. kiad. Góta 1867, 12S. s. kk. l.

⁸⁾ Az *αἰ σεβαστός, αἰ γουστος*-t, a byzáncezi császárok e hivatalos epitheton ornansát fordítottuk így (legkegyelmesebb, felséges); előfordúl a *Coleti* által Velenczében (1728—1734) kiadott Concilium-gyűjtemények közül a Conc. Ephesinum (431. évben) 984 B.-ben *Sophocles* Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods (Új-York-Lipese 1893) 84. lapján olvasható tanúsága szerint, hol a szerző azt mondja, hogy ott az *αἰ γουστος* szó «is superfluous». De a két hely egymást támogatja. Ugyancsak *Sophocles αἰ σεβαστος*-t ír, de firenzei régi kéziratunk AEΪCEBACTOC-t ad.

⁹⁾ Ez előljáró beszédet Leó császár Urbicius (=Mauricius; kiről alkalmilag többet!) taktiko-stratégikája (kiadta *Scheffer* Upsala 1664) *εισαγωγή*-jának behatása alatt írta, mint az majd az alább közlött párhuzamos helyekből fog kitünni; v. ö. egyelőre *Jähns* id. művének 152 s. kk. lapjait.

¹⁰⁾ «καὶ πάντων τὴν οἰκίαν σωτηρίαν ἀσπαζομένων» az ismeretes kéziratokban; mivel *Checus* így fordítja e helyet «et sua ipsorum salute comparata», hihető, hogy szövegében talán *εἰ καζομένων* állott; l. különben *Vári* id. jelentésének 580 lapját.

¹¹⁾ *ἀριστέων* (= legjelesebbeknek) az új kiadó javítása; a kéziratokban *ἀριστιών* (= jeles, hős tetteknek) áll; de összevetve vagy tíz sorral lejjebb e helylyel: *συνημελήθη, ὡς εἰοιζε, καὶ τῶν ἀριστέων ἡ ἐδνυζία* (= természetes, hogy megcsökkent a legjelesebbeknek harezi bátorsága is), javításunk helyessége nyilvánvaló.

V. ö. *Urbicii* Praef. 2. §. (a firenzei kódexnek az új kiadó által összevetett szövege szerint): *Τῆς στρατιωτικῆς καταστάσεως ἀμεληθείσης χρόνῳ πολλῷ καὶ εἰς παντελῆ λήθην — ὡς εἰπεῖν — ἐλθούσης, ὡς μηδὲ αὐτὰ τὰ πρόχειρα τοὺς στρατηγεῖν ἐγχειροῦντας ἐπίστασθαι, πολλὰ τε δυσχερῆ διαφόρως συμβῆναι.*

¹²⁾ V. ö. *Urbicii* Praef. 2. §.: *καὶ ποτὲ μὲν ἀγυμνασίαν αἰτιασθαι στρατιωτῶν, ποτὲ δὲ ἀπειρίαν στρατηγῶν καταμέμφεσθαι συνείδομεν.*

¹⁴⁾ A bécsi kódexnek scholiastája a helyhez ezt a névlajstromot írta: *ἀρριανῶ | αἰλιῶν^v | πέλοπ^o | ὀνησάνδρ^v | μινᾶ | πολυαῖν^v | συριανῶ | πλοντάρχον,* mely auctorokról alkalmilag lesz szó; hiányzik e lajstromban Urbicius neve, kit Leó mint «fiatalabb» taktika-írót a név megnevezése nélkül igen sok helyen kiírt.

¹⁵⁾ V. ö. *Urbicii Praef. 2. §.*: Ἐκ τε τῶν ἀρχαίων λαβόντες καὶ μετρίαν πείραν ἐπὶ τῶν ἔργων ἐφρόντες ταύτην συγγραφῆ παραδοῦναι κατὰ τὸ ἡμῶν δυνατὸν συντόμως τε καὶ ἀπλῆ τὴν ὠφέλειαν ἐπὶ τῶν πραγμάτων, ἐχούσῃ μᾶλλον ἢπερ ἐν λέξεσι τοῦτο δὲ πράττομεν οὐκ αἰνουργεῖν ἢ πλεον τι τῶν παλαιῶν ἐπινοῆσαι βουλόμενοι, . . . ἡμεῖς δὲ χρεῖσθες καὶ τοῦτο κρίναντες εἶναι. — Hasonlóképen szól *Vegetius* is előszavában: « . . . licet in hoc opusculo nec uerborum concinnitas sit necessaria nec acumen ingenii, sed labor diligens ac fidelis, ut, quae apud diversos historicos vel armorum disciplinam docentes dispersa et inuoluta celantur, pro utilitate Romana proferantur in medium». — «Kézi utasítások gyanánt» mondja *Leó* és lejjebb: «olybá jelentjük ki a jelen munkát, mint akármely más stratégikus szabályzatkönyvet», miből következik és magától értődő lesz a *Tactica* jellege. «Mint akármely más stratégikus szabályzatkönyvet» így fordítottam a ὡσπερ οὖν ἄλλον τινὰ πρόχειρον στρατηγικὸν νόμον-t, mely passusban *Zachariae v. Lingenthal* «Zum Militärgesetz des Leo» (*Byzant. Zeitschrift* II. 1893. 606—608. l.) cz. értekezésében utalást vél látni arra az iratra, melyet ὁ πρόχειρος νόμος czímen kiadott a *Jus Graeco-Romanum* (Lipcese 1856—1884) IV. kötetében. Látja pedig azért, hogy elméletét támogathassa, mely abban áll, hogy a *Leó*-féle *Tactica* tulajdonképen az izauriai *Leó*-tól való.

Ez elméletét bőven fejtegeti még «Wissenschaft und Recht für das Heer vom 6. bis zum Anfang des 10. Jahrhunderts» cz. id. folyóirat (III. 1894.) 437—457. lapjain megjelent közleményében. Fejtegetésére a következőben reflektálok.

A ὡσπερ οὖν ἄλλον τινὰ πρόχειρον στρατηγικὸν νόμον, szórtul-szóra azt jelenti: «miként tehát valamely más, kéz előtt lévő (kész, népm. etwas was man zur Hand hat, ang. handy, ready) stratégikus törvényt (szabályzatot, jogot)» azaz *Leó* azt mondja: «Utasításaimat úgy vegyétek, mint bármely más nyilvánosan kihirdetett, közzétett törvényt!» A szóban forgó helyet *Checus* így fordítja: Quasi igitur legi alicui militari promulgatae stb. miben semmi allusio sem foglaltatik épen arra a *Zachariae v. Lingenthal* által kiadott πρόχειρος νόμος-ra, melyet különben a macedoniai *Basilios* császár (876—886) hirdetett ki. Erre alapítja a német tudós egész következtetését; kénytelen vagyok czikkének elejét lenyomatni, mert történetfrásunknak mégis csak figyelembe kell vennie elméletét:

Es «scheiden zwei Stellen des Proömium [t. i. a Taktikáé] bestimmt auf den Kaiser Leo, der den Beinamen ὁ σοφός erhalten hat, den Sohn des Macedoniers *Basilios* hinzuweisen. Der Kaiser sagt hier, er wolle eine kurze Zusammenstellung des Nötigen und Nützlichen ὡς ἄλλον πρόχειρον νόμον [= mint egy más kihirdetett törvényt; de így a rossz kiadásokban!] A florenczi kódexben *προχειρον τάξιν νόμον* áll, mi annyi, mint a *Checus* promulgatae legis vice-je; ebben sincs allusio!] geben, und wiederholt am Schlusse, dass er die παροῦσα πραγματεία zum Studium [?] ὡς ἄλλον τινὰ πρόχειρον νόμον στρατηγικὸν empfehle. Es liegt nahe hierin einen Hinweis

auf das kleine Rechtsbuch zu sehen, welches von dem Kaiser Basilius dem Macedonier und seinen Söhnen Konstantin und Leo, und zwar nicht ohne besondere Beteiligung des Letzteren [mégis tehát!], publiziert worden ist, und welches ich unter dem Titel *Ὁ πρόχειρος νόμος* herausgegeben habe. Denn der Kaiser und seine Söhne gebrauchten im Proömium desselben §. 1. die Bezeichnung *πρόχειρος νόμος* und begründeten dessen Notwendigkeit in ganz gleicher Weise wie die der *Tactica*.

Indessen für ihr eigenes Rechtsbuch gebrauchten sie ausserdem in §. 2., 4. die Ausdrücke *πραγματεία* und *ἐγχειρίδιος*, und zwar letzteren in bewusstem Gegensatz zu den älteren *ἐγχειρίδιος*, welcher von den Bilderstürmern Leo und Konstantin promulgirt worden, und unter dem Titel *Ἐκλογή τῶν νόμων* in neuerer Zeit von mir — und zuletzt von Monferratus Athen 1889 — herausgegeben ist.

Wenn hiernach die angeführten Stellen nichts für Leo den Weisen als Verfasser der *Tactica* beweisen, so spricht gegen diese Urheberschaft noch insbesondere, dass dieser Leo sich kaum als Urheber eines Rechtsbuchs hätte erwähnen können [de láttuk, hogy a Taktika szerzője egy szóval sem teszi ezt!], welches bereits von seinem Vater promulgirt worden war: in anderen Fällen liebt er vielmehr die gesetzgeberische Wirksamkeit des *αἰμίμητος πατῆρ* hervorzuheben [csak édes atyja hadakozási módját említi a *Tactica* három helyén, ú. m. IX. 13; XVIII, 124., 142.] Auch würde Leo's Sohn, Konstantin der Purpurgeliebte, von dem eine Umarbeitung der *Tactica* erhalten ist, eine solche nach wenigen Jahren nicht für nötig gehalten haben [időköz nem argumentum!], oder doch, wenn Aelianus und wo von ihm erwähnt werden *ὁ Αἰλιανὸς καὶ οἱ λοιποὶ οἱ γράψαντες τὰ τακτικά* [csak egy helyen, VI. 30], des Vaters besonders gedacht haben. [De ez sem argumentum; Leó csaknem egész Urbiciust írta ki, még sem említi a nevét; csakis «az ifjabb taktikusok» tág fogalma alá foglalja!] Dass dies nicht geschehen ist, spricht entschieden gegen eine Bearbeitung der *Tactica* durch Leo den Weisen. Sehen wir nun, aber von Leo dem Weisen ab und sehen wir uns nach einem anderen Kaiser Leo um, der gesagt haben könnte, dass er einen *πρόχειρος* oder *ἐγχειρίδιος νόμος* promulgirt habe, [teljesen megokolhatatlan imputálás!], so entspricht dieser Voraussetzung allein der Isaurier Leo, dessen *Ἐκλογή τῶν νόμων* eine so bedeutende Stellung in der Geschichte des byzantinischen Rechts einnimmt.

Dass dieser Kaiser Leo der Urheber ist, wird nun auch durch andere Anzeichen wahrscheinlich gemacht.

Zu der *Ἐκλογή τῶν νόμων* dieses Kaisers, welche das allgemeine Recht enthält, bilden der *νόμος ναυτικὸς* und der *νόμος γεωργικὸς* gewissermassen Anhänge, die das für einzelne Interessentenkreise gültige Recht zusammenfassen: Einen ähnlichen für das Heer bestimmten Anhang — *ἄλλον πρόχειρον νόμον στρατηγικόν* — verspricht die Einleitung zu der *Tactica* [egyszerű, de vaskos valótlanság!] und bemerkt, dass derselbe [ez már sehogysem olvasható ki a szövegből!] auch die gesetzlichen Straf-

bestimmungen für die Vergehen der Soldaten — τὰ κείμενα ἐπιτίμια — enthalten solle.

Dies geschieht denn auch in «Kap. VIII». stb., de nem kell tovább mennünk. Egy elmélet, mely ennyire ingatag alapon áll, nem elmélet többé, papirosra vetett analogiája egy vaktöltéses sortűznek. Érteni csak úgy lehet ezt, ha az értekezéssel egyidejűleg közölt levélnek azt a passusát veszzük figyelembe, mely így szól: «Die Hornhauttrübung meiner Augen ist so weit vorgeschritten, dass ich kaum mehr das Notdürftigste lesen und schreiben kann». Ez kimentí, de nem fogja kimenteni azokat Németországban, kik a külömben nagynevű jogtudós és philologusnak régebbi kérdésekben megacézózkodott auktoritására támaszkodva, «elméletét» előreláthatólag vizsgálatlan átveszik és dogmává emelik. Pedig szöveg és források ismerete nélkül minden vizsgálódás csak tapogatózás.

¹⁶⁾ V. ö. *Urbicii* praef. 2.: *εἰσαγωγὴν τοῖς εἰς τὸ στρατηγεῖν ἐπιβαλλομένοις ἐφύραμεν, ὡς εἰκόλον εἶναι ἐντεῦθεν τοῖς βουλομένοις καὶ ἐπὶ τὰ μείζω τῶν τακτικῶν ἐκείνων καὶ ἀρχαίων θεωρημάτων βαθμῶ τινὶ προϊόντας εἰθεῖν.*

¹⁷⁾ Ez igen helyes nézet volt, bár a mi katonai irodalmunk érdemes megteremtői is elejétől fogva így gondolkoztak volna. Mennyire megkönnyítette volna a tanulást és mennyi félreértésnek vehették volna elejét, ha az internationalis, úgyszólván mindenkitől ismert kifejezéseket tartották volna meg s nem gyártanak oly sok új magyartalan, magyar szót.

¹⁸⁾ *Urbicius* még nagyobbára latin vezényszavakat használ, Leó görögöket. V. ö. *Urbicii* praef. 2.: *φράσεως μὲν οἷν ἀκριβοῦς ἢ κόμπον ῥημάτων ἡμῶν, ὡς εἶπομεν, οὐδέμια φροντίς, οὐδὲ γὰρ ἔργον ἦν ἰερόν πραγμάτων δὲ μᾶλλον καὶ συντομίας λόγος γέγονεν, ὅθεν καὶ ῥωμαϊκαῖς πολλὰς καὶ ἄλλας ἐν στρατιωτικῇ συνηθείᾳ τετριμμέναις χρήμεθα λέξεσι διὰ τὴν σαφή τῶν ἐντεννομένων κατάληψιν.*

¹⁹⁾ Kiemeli ezt *Onesander* is *De imperatoris officio* (ed. *Koehler*) praef. 5.: *οὐ γὰρ τύχη μοι δοκοῦσιν ἐπεράραντες τοὺς τῆς Ἰταλίας ὕρους ἐπὶ πέρατα γῆς ἐκτείνειν τὴν σφετέρην ἀρχήν, ἀλλὰ πράξεισι στρατηγικαῖς.*

²⁰⁾ V. ö. *Urbicii* praef. 2.: *καὶ εἰ μὲν χρήσιμόν τι ἐν τοῖς συγγραφῆσιν ἀποδειχθῆ, χάρις τῷ παντοδυνάμῳ Θεῷ, τῷ καὶ ἡμῶν λόγον ἐν τούτοις χάρισται μὲν. εἰ δὲ καὶ ὁ στρατηγὸς δι' αὐτῆς τῆς πείρας καὶ ἐπιμελείας τὰ μείζονα τούτων εὖρη, χάρις καὶ οὕτως τῷ Θεῷ, ὡς δοτῆρι τῶν ἀγαθῶν, τῇ δὲ ἡμετέρᾳ προθυμίᾳ συγγνώμη. Ilyen bocsánatot kér *Apollodorus* is *Poliorecet*. p. 138. (ed. *Wescher*): *ἐὰν δὲ τι ἐν τοῖς ἐπὶ ἐκάστον συστήματος ἐπιλογισμοῖς ἀσαφῶς εἶπω, σύγγνωθι, δέσποτα.**

²¹⁾ Ujból hangoztatja ezt *Leó* *Tactica* XII. 3.: *καὶ γὰρ οὐχὶ τὸ πλῆθος τῶν σωμάτων, οὐδέ ἡ ἄτακτος θρασύτης, οὐδέ ἡ ἀπλή προσβολὴ τὸν πόλεμον κρῖνονσιν ἢ κατορθοῦσιν, ὡς τινες τῶν ἀπειρῶν νομίζουσιν, ἀλλὰ μετὰ Θεὸν διὰ τέχνης καὶ φρονημάτων στρατηγικῶν, μετὰ τῆς προθυμίας τοῦ στρατοῦ κατορθοῦται ὁ πόλεμος. Ez azonban visszamegy *Urbicius* (ed. *Scheffer*) VII. könyv 1. fejj. 1. §-ára.*

²²⁾ A gondolat visszatér II. 37.-ben.

²³⁾ VI. Leó műve a korában létezett katonai irodalom java részéből készült kivonat, a melyben egyebek között a keletrómai birodalommal szomszédos népeknek a hadviselésre befolyást gyakorolható szokásainak leírása is felvétellett és pedig nem puszta hallomás után, hanem a császári követek és vezérek hivatalos jelentései alapján s ezért megbízhatóságuk kétségtelen.

Leó császár e művét főtisztjei számára írta vagy íratta. Olyan «Utasítás»-féle ez, a milyent másfél ezer évvel később II. Fridrik porosz király s ennek példáját követve Károly főherceg írt a tábornokok számára.

A mű, rendeltetésének megfelelően, mindent tárgyal, a mi a hadak vezetéséhez és a hadügyek elintézéséhez tartozik.

Vannak tehát abban, a hadak szervezésére vonatkozó értekezések, továbbá stratégiai, logisztikai és taktikai utasítások.

Mind a mellett, hogy e mű a hadtudományok több ágát tartalmazza, címe mégis csak «taktika», mert úgy látszik, hogy a görögök e szóval nem csak azt a tudományszakot nevezték, a melyet mi nevezünk annak, hanem alatta az összes hadtudományt is értették.

Igen tévedne azonban az, a ki ebből azt következtetné, hogy a stratégiát nem ismerték, nem művelték volna. Ismerték biz azt, csakhogy a hadtudomány ezen ágának külön elnevezést nem adtak. Julius Caesar, Gusztáv Adolf, Turenne, Condé, Savoyai Eugen, II. Fridrik stb. is ösmerték és alkalmazták a stratégia alapelveit, noha a «stratégia» szót nem használták.

A stratégia és a szűkebb értelemben vett taktika fogalmait ismerték a régiek is, csakhogy e két fogalmat egy közös elnevezés alatt foglalták össze, mert a «tett emberei» lévén, nem igen törődtek elnevezések gyártásával s definitiók megállapításával, pedig e nélkül nem lehetett a stratégiát a taktikától elkülöníteni.

E fogalmak szabatos magyarázatát ugyanis már sokan megkísérlették, de azért sokak előtt még most sem áll tisztán a dolog, mert a stratégia észrevétlenül megy át a taktikába; sok olyan dolog van tehát, a mit némelyek még a stratégiához, mások pedig a taktikához sorolnak s ezért nem lehet a kettő között éles határt vonni.

A tudományok s ezek között a hadi tudományok pangása idejében, a mikor tudományosan nem foglalkoztak a hadviselés elveivel, e két szó eltűnt a közhasználatból s csak később elevenítették fel ismét. De valamint a taktika nem szűnt meg lenni, a stratégia is meg volt mindig, még abban az időben is, a mikor még nem tudták alapelveit helyesen magyarázni s következésképp azokat *öntudatosan* nem is követhették.

Az a körülmény, hogy e két tudomány helyes elveit, különösen a stratégiáét nem fogták jól föl s nem alkalmazták kellően, arra a következtetésre vezetett, hogy a stratégia egy új tudomány, mely csak a napoleoni háborúk óta létezik.

Habár tagadhatatlan, hogy a világtörténelem e kimagasló alakja volt hosszú idő után az első, a ki a stratégia elveit felismerve, azokat a czélnak megfelelően ismét helyesen alkalmazta, azért mégsem áll a főntebbi következtetés. Hogy miért nem, legjobban meglátjuk, ha e fogalomról tiszta képet alkotunk magunknak.

Stratégiának nevezzük azt a tudományt, mely a hadvezetéssel addig az ideig foglalkozik, míg a hadsereg a csataterre érkezik. Ennek körébe tartozik a hadjárat terveinek elkészítése, a terv végrehajtásának ellenőrzése, a csapattestek mozgásának irányítása a csata által elérendő cél megjelölése stb.

A legrégebb háborúban e dolgok intézése ép oly szükséges volt, mint a legújabb időben, és intézték is mindig, néha jól, néha rosszul. Rosszul azonban nemcsak régen, de gyakran ma is. Ebből világos, hogy a stratégia akkor is volt, a mikor ezeknek a dolgoknak intézését nem nevezték így.

A latin katonai írók aligha ismerték e szót, mert nem használták, sőt jóval később, a mikor a katonai dolgokban a francziák voltak irányadók, a mikor a katonai tudományokat a theoriában tűzér-, erősítési-, és taktikai tudományokra osztották, a stratégia fogalmát «grande tactique»-nak mondták. Csak jóval később, mikor a theoretikusok egy, e fogalmat még élesebben megkülönböztető — elnevezés szükségét érezték — kapták föl, — valószínűleg a görögök iránt érzett kegyeletből — a stratégia szót.

Szándékosan mondom, hogy ismét, mert ez nem tartozik azok közé az ujonnan gyártott szavak közé, a melyekkel a tudományos irodalomban lépten-nyomon találkozunk, de a melyekről a régi görögök mit sem tudtak, különösen azért, mert új fogalmak kifejezői. A stratégia egy régi, a háborúkkal egy idős fogalomnak felelevenített s csak némileg változtatott kifejezése (= stratégiké techné).

Strategosoknak nevezték a régi görögök azokat a legfőbb katonai méltóság viselőit, a kik a hadügyet és a hadat vezették, tehát magától érthető, hogy a hadjárat terveit készítették, a hadműködésekkel elérendő hadi czélokot kijelölték s a csapatokat a csataterre irányították. Nem áll az — a mit némely írónál olvastam — hogy a strategosok csak a csata napján teljesítettek a fővezér parancsnoksága alatt szolgálatot, mert például Perikles teljhatalmú strategos volt, ki minden irányban intézkedett (Lásd Plutarchos. Per. 37). Ebből kifolyólag az látszik, hogy a régiek strategica alatt mindazt értették, a mit a strategosnak tenni kellett s így csak abban különbözött az ő értelmezésük, a mi stratégiára vonatkozó magyarázatunktól, hogy a taktikába vágó dolgokat is ide értették.

Ez onnan van, hogy Leó korában, és még sokkal később is a munkafelosztást még nem vitték annyira, mint napjainkban. Még I. Napoleon is egymaga volt seregeinek szervezője, strategosa, logistése és a döntő csatákban nagy seregrészeket működtető taktikusa, míg például 1870-ben a poroszoknál Roon volt a seregszervező, Moltke a strategos és a seregrészeket

működtető taktikusok a hadsereg vezérei. A többi alvezérek pedig majdnem kizárólag mint taktikusok működtek, habár tőlük is megvárták, hogy a stratégiában jártasak legyenek, hogy taktikai működésükben folytonosan a stratégiai helyzetet helyesen tekintetbe vehessék.

Végül jegyezzük meg magunknak, hogy stratégia alatt régen, a hadvezéri állást, a hadvezérséget nevezték.

²¹⁾ Ez *Leó* szerint a «Taktika» fogalom meghatározása. Az *Argumentum libri in Epilogo*-ban, melyről az *Előljáró* beszéd nem tesz említést, az 58. §-ban ilyképen határoztatik meg a Taktika fogalma: *Τῆς δὲ τακτικῆς ἔργον ἐστίν, ὥστε τὰ σχήματα τῶν ταγμάτων δεῖξαι, ἐν οἷς ἢ ἐγχειρεῖν μάχης ἢ ἐγχειροῦσθαι συμβαίνει καὶ ποῖα χρῆσθαι πρὸς τὸ ἐποδεῖσθαι πολέμιον ἐπιφορᾶς· καὶ ποῖα πρὸς τὸ ἐπίρχεσθαι ἢ ὑμῖνασθαι πέφυκε· καὶ μετὰ ποῖον τρόπον γίνονται ἕκαστα· καὶ ποίας ὀπλίσεις δεῖ ποιεῖσθαι κατὰ τῶν ἐναντίων· καὶ πῶς μετακινεῖσθαι τὰς τάξεις δυνατόν. καὶ ἐν τίνι τόπῳ καὶ πότε χρῆστέον; τὰυτα μὲν καὶ τῆς τακτικῆς.* *Leó* előbbi helyével összevetik *Köchly* és *Rüstow* (Griech. Kriegsschriftsteller II. B. Lipse 1855. 241. l.) az *Anonym. Byzantinus XIV. 1. 2. §-ait.* (*Τακτικὴ ἐστὶν ἐπιστήμη, καθ' ἣν τις πλῆθος ἀνθρώπων μεθ' ὀπλων συντάξαι καὶ κινήσαι κατὰ καιρὸν δύναται. Τῆς δὲ τακτικῆς μέρη ἐστὶ τέσσαρα· συνταξίς ἀνδρῶν πρὸς πόλεμον ἐπιτήδειος, ὀπλων διανομὴ πρὸς τὴν ἐκάστον χρεῖαν ἀρμόδιος, κίνησις ἐνόπλιον στρατεύματος τῷ καιρῷ πρέπουσα, οἰκονομία πολέμου προσώπων τε καὶ πραγμάτων, τρόπων τε καὶ αἰτιῶν ἐξέτασις μετὰ τοῦ συμφέροντος ἔχουσα.* Mihez hozzáadjuk IV. 3.-ból a stratégiákára vonatkozó definíciót: *Στρατηγικὴ τοίνυν ἐστὶ μέθοδος, καθ' ἣν τις στρατηγῶν τὰ μὲν οἰκεῖα φυλάξειεν, τῶν δὲ πολέμων καταγωνίσατο.*), *Aelianus III. IV.* (*Ὅρον δὲ αὐτῆς ἔθεντο Αἰνείας μὲν ἐπιστήμην εἶναι πολεμικῶν ζυγῶν, Πολέβιος δὲ, ἐάν τις πλῆθος ἄτακτον παραλαβὼν τοῦτο συγκρίνη καὶ καταλογίσαι συλλογίσαι παιδείῃ τε χρῆσιμῶς τὰ πρὸς τὸν πόλεμον*), s e megjegyzést fűzik hozzá: «Man sieht also, dass schon damals, wie noch heutzutage die militärischen Schriftsteller über eine gute Erklärung der Taktik sich den Kopf zerbrachen. Wie diese Unbestimmtheit des Begriffs der Taktik ein sehr alter Schaden ist, so wird er wohl auch noch ein höheres Alter erreichen. Zu Xenophons Zeit verstand man unter *Taktik* wesentlich dasjenige, was wir heute *Elementartaktik* nennen und was in den Exercierreglements enthalten zu sein pflegt. Xenophon selbst erklärt zwar [*Memorabilia Socratis III. 1. 6.*] auch die Taktik nur für einen sehr kleinen Theil der Feldherrnkunst, will jedoch ihren Begriff weiter ausgedehnt haben, als es gewöhnlich geschah, und mag einen Drillmeister noch keinen Taktiker nennen», — V. ö. különben *Bárczay Oszkár*: *A hadügy fejlődésének története. I. köt. Budapest 1895. 18. s kk. lapjait.*

²²⁾ V. ö. *Aeliani Tactica* (ed. *Koehly-Rüstow*) II. 1.: *Ἀετιόν δὲ μοι πρῶτον περὶ τῶν εἰς τοὺς πολέμους τελειῶν παρασκευῶν. διτταὶ δ' εἰσὶ τούτων δυνάμεις, ἡ μὲν πεζικὴ, ἡ δὲ ναυτικὴ· καὶ πεζικὴ μὲν ἡ τῶν ἐπὶ γῆς μαχομένων, ναυτικὴ δὲ ἡ τῶν κατὰ θάλασσαν ἢ ποταμοὺς ἐν ναυσὶ παρατασσομένων.*

καὶ περὶ μὲν τῶν ἐν ταῖς ναυμαχίαις συντίξεων ἔσπερον ἐροῦμεν. τῶν ἐπὶ τοὺς πολέμους τοίνυν ἀθροισζομένων τὸ μὲν ἔστι μάχιμον, τὸ δὲ κατὰ τὰς τοῦτου χρείας συνερχόμενον ἄμαχον καὶ μάχιμον μὲν τὸ παρατασσόμενον ἐν τοῖς ἀγῶσι καὶ δι' ὅπλων ἀμνόμενον τοὺς πολεμίους, ἄμαχον δὲ τὸ λοιπόν, οἷον ἱατρῶν, ἀγοραίων, δούλων καὶ ἄλλων, ὅσοι διὰ τὰς ὑπηρεσίας ἐπακολουθοῦσιν. τοῦ δὲ μαχίμου τὸ μὲν ἔστι πεζικόν, τὸ δὲ ἐπ' ὀχημάτων τὸ μὲν ἰδίως πεζὸν τὸ ἐπὶ γῆς βεβηκός, τοῦ δὲ ἐπὶ τῶν ὀχημάτων τὸ μὲν ἐφ' ἵππων φέρεται, τὸ δὲ ἐπ' ἐλεφάντων. V. ö. e hely változatát *Arrianus*nál Tact. 2. — Sokkal világosabban határozza meg a hadviselés és háborúskodás módjait a VI. században élt (?) *βυζάντζι Ἀνοήμυς* (*Anonymus Byzantinus*) a *strategikáról* írt munkája XIV. 3—6. §§.-ban. Már ő emeli ki azt, hogy az elefántok hátáról való hadviselés módja valamint a szekerekről való teljesen ismeretlen (ὁ μὲν περὶ ἐλεφάντων καὶ ἄρμάτων τρόπος ἐν τῷ παρόντι ἀφείσθω — τί γὰρ ἂν καὶ περὶ τούτων ἐροῦμεν, ὅποτε μηδὲ μέγχι ὀχημάτων τὰ τῆς τακτικῆς σφίζεται;).

²⁶⁾ Az *eparchia* szó fogalmának meghatározását megadja *Joannes Canabutes* (l. *Du Cange* Glossar. ad Scriptores mediae et infimae Graecitatis, Lugduni 1688, Appendix 71. l. s. v. Ἐπαρχος): αἱ γὰρ ἐπαρχίαι ταῦτὸν δ' εἰπεῖν αἱ προβιντζία ἄλλως ὀνομάζοντο ἐπὶ τῶν παλαιῶν, καὶ ἄλλως ἐπὶ τῶν νεωτέρων πάλιν μία μεγάλη ἐπαρχία ἔχει μέσον αὐτῆς καὶ μίαν καὶ δύο ἐπαρχίας μικράς, ὥσπερ Μακεδονία τὴν Θετταλίαν καὶ Θράκη τὴν Μακεδονίαν, καὶ ἄλλα πολλὰ ἄλλας πολλὰς. Különben *eparchos* annyit, hogy *prefectus*.

²⁷⁾ A IV. fejezet 8. §.-ában is így határozza meg Leó a *hadvezér* fogalmát: Στρατηγός τοίνυν προσαγορεύεται ὁ τοῦ παντός στρατοῦ κορυφαῖός τε καὶ ἡγεμῶν. De ez csak a gyakorlati fogalom; az elméletit megadja a *byzánτζi Ἀνοήμυς*, mondván, hogy a *hadvezér* az, ki azt, mit a *strategia* tudománya (= *strategika*) tanít, végrehajtja (IV. 3.).

²⁸⁾ A *platon*i ismeretes négy főerény; *Cicero* *De imperio Cnei Pompei* cz. beszédében a következő erkölcsi tulajdonságokat követeli meg a *hadvezértől*: *Innocentia, temperantia, fides, facilitas, ingenium, humanitas*.

²⁹⁾ Az «és minőnek (καὶ ὁποῖος εἶναι)» szók, jóllehet a *firenzei kézírásban* megvannak, a *milánói*ban is, *interpolatió*. Az *Escorialensis*ben, melyre nézve v. ö. *Vári*: *Bölcs Leó Taktikájának* az *Escorialban* levő kézíratai (*Hadtörténelmi Közlemények*, 1894. 413—423. l.) cz. ért.-e 420. lapját, e szók hiányzanak. Valószínűleg a *καὶ ποταπὸς εἶναι*-nak (és milyennek) a *glosszája* az *interpolatió*; véleményünk mellett kivált az *εἶναι* ismételtetése szól.

³⁰⁾ V. ö. *Onesander* *De imper. officio* (1860. ed. *Koehler*) 11.: Φημί τοίνυν αἰρεῖσθαι τὸν στρατηγὸν σῶφρονα, ἐγκρατῆ, νήπιον, λιτόν, διάπονον, νοερόν, ἀφιλόγηρον, μήτε νέον μήτε πρεσβύτερον, ἂν τύχη καὶ πατέρα παιδων, ἱκανὸν λέγειν, ἐνδοξον.

³¹⁾ A *régiek* nem ismerték félre a szó hatalmát és nagy súlyt fektettek arra, hogy a *hadvezér* jó szónok is legyen. *Táborba* szállás után,

annak közepén gyephantból szószerket állítottak. J. Caesar, Augustus, II. Fridrik, I. Napoleon jól tudtak a katonák nyelvén szónokolni. Es habár nagy különbség van e férfiak beszéd modorában, azért mégis jó szónoknak mondható valamennyi. A szónoknak ismerni kell azoknak a szellemét, a kikhez szólni akar, különben szavaianak hatása nem lehet. I. Napoleon nem érte volna el czélját, ha az itáliai katonákhoz úgy szól, mint Fridrik. A «Hunde wollt ihr ewig leben»-féle eloquentia nem igen lelkesítette volna a francziákat.

Érdekes jelenség, hogy a katonai ékesszólás mindig akkor enyészett el, mikor a katonaság megszűnt a haza szabadságának védője lenni, mikor nem eszméikért harczoltak, hanem csupán a zsoldért. Miféle szavak lelkesíthették volna a praetorianusokat, a landsknechteket vagy a szabad Helvetiának zsarnokság zsoldjába szegődött fiait?!

³²⁾ V. ö. *Ones.* 12.: *σώφρονα μὲν, ἵνα μὴ ταῖς φρυσικαῖς ἀνθελκόμενος ἡδοναῖς ἀπολείπῃ τὴν ὑπὲρ τῶν μεγίστων φροντίδα.*

³³⁾ V. ö. *Ones.* 12.: *ἐγκρατῆ δέ, ἐπειδὴ τηλικαύτης ἀρχῆς μέλλει τυγχάνειν· αἱ γὰρ ἀκρατεῖς ὀρμαὶ προσλαβοῦσαι τὴν τοῦ δύνασθαι τι ποιεῖν ἑξουσίαν· κατάσχετοι γίνονται πρὸς τὰς ἐπιθυμίας.*

³⁴⁾ V. ö. *Ones.* 12.: *νήπιτην δέ, ὅπως ἐπαργυρῆ ταῖς μεγίσταις πράξεσιν· ἐν νυκτὶ γὰρ, ὡς τὰ πολλὰ ψυχῆς ἡρεμούσης στρατηγοῦ γνώμη τελειοῦται. Erre a helyre visszamegy *Urbicii Tactico-Strategicorum* I. VIII. c. 1.: *ἐν νυκτὶ γὰρ εὐχερῶς τελειοῦται βουλή, ἡρεμούσης ψυχῆς ἐκ τῶν ἔξωθεν θορύβων.**

³⁵⁾ V. ö. *Ones.* 12.: *λιτὸν δέ, ἐπειδὴ κατασχελετεύουσιν αἱ πολυτελεῖς θεραπειῖαι δαπανᾶσαι χρόνον ἄπρακτον εἰς τὴν τῶν ἡγουμένων τρυφήν.*

³⁶⁾ V. ö. *Ones.* 13.: *διάπονον δέ, ἵνα μὴ πρῶτος τῶν στρατευομένων, ἀλλ' ἔστατος κάμνη.*

³⁷⁾ V. ö. *Ones.* 13., 14.: *νοερόν δέ, δῆξεν γὰρ εἶναι δεῖ τὸν στρατηγὸν ἐπὶ πᾶν ἤττονα δι' ὠκύτητος ψυχῆς. . . . πολλὰκις γὰρ ἀπόληπτοι ταρχαὶ προσπεσοῖσαι σχεδιάζουσιν ἀναγκάζουσι τὸ συμφέρον.*

³⁸⁾ V. ö. *Ones.* 14.: *ἀφιλόργυρον δέ· ἡ γὰρ ἀφιλοργυρία δοκιμασθήσεται καὶ πρώτη τοῦ γὰρ ἀδροδοκῆτος καὶ μεγαλοφρόνως προίστασθαι τῶν πραγμάτων αἴτη παραιτία· πολλοὶ γὰρ, καὶν διὰ τὴν ἀνδρίαν ἀσπίσι πολλαῖς καὶ δόρασιν ἀντιβλέψουσιν, περὶ τὸν χρόνον ἀμανοῦνται· δεινὸν γὰρ πολεμίοις ὅπλον τοῦτο καὶ δραστήριον εἰς τὸ νικᾶν.*

³⁹⁾ V. ö. *Ones.* 15.: *οὔτε δὲ νέον, οὔτε πρεσβύτερον, ἐπειδὴ ὁ μὲν ἀλόγιτος, ὁ δ' ἀσθενής, οἰδέτερος δ' ἀσφαλής· ὁ μὲν νέος, ἵνα μὴ τι διὰ τὴν ἀλόγιστον πταισῇ τόλμαν, ὁ δὲ πρεσβύτερος, ἵνα μὴ τι διὰ τὴν φρυσικὴν ἀσθενίαν ἑλλείπῃ. κρατίστη δ' αἴρεσις ἡ τοῦ μέσου· καὶ γὰρ τὸ δυνατόν ἐν τῷ μηδέπως γενηρακότι καὶ τὸ φρόνιμον ἐν τῷ μὴ πάνν νεάζοντι, ὡς οἰτινὲς γε ἢ σώματος ὁμήνην ἄνευ ψυχῆς ἔμφορος ἐδοκίμασαν ἢ ψυχὴν φρόνιμον ἄνευ σωματικῆς ἔξεως, οὐδὲν ἐπέρανεν· ἡ γὰρ ἑστειρήσασα φρόνησις οὐδὲν ἐνόησε κρεῖττον, ἡ δ' ἑλλείπουσα δύναμις οὐδὲν ἐτελείωσεν.*

⁴⁰⁾ A nagy hadvezérekben ez a tulajdonság meg szokott lenni, mert

e nélkül igazán nagy hadvezérek nem is lehetnének. A katonai geniet tevő tényezők között nem utolsó az a mondhatni mágneses hatás, a melyet alárendeltjeikre tesznek. A kiben ez nincs meg, hiába tud mindent, soha sem lesz elsőrangú hadvezér. Wolseley «Sur le génie stratégique» című munkájában azt mondja, hogy sem Wellingtonban, sem Moltkében ez nem volt meg. Moltke kitűnő vezérkari főnök volt, de az inspiratio, a mely Napoleonban oly nagy mértékben megvolt, benne hiányzott. S a világtörténelemben csak ötöt ismer, a kikben ez megvolt: J. Caesar, Hannibal, Marlborough, Napoleon és Lee. S azt teszi hozzá, hogy Bonaparte «the highest type of military genius».

⁴¹⁾ *Checus ἀπιστοῖσι* helyett ú. l. *ἀπειθονται*-t olvasott; e helyet t. i. így fordítja: *dicenti et paciscenti non resistunt*.

⁴²⁾ V. ö. *Ones.* 15.: *ὁ γε μὴν ἐῖδοκιμῶν οὐ μικρὰ τοὺς ἐλομένους ὄνησεν· ὄντινα γὰρ ἄνθρωποι φιλοῦσιν αὐτομάτη διανοίας ἐμπύσει, τοῦτω ταχὺ μὲν ἐπιτίττονται πείθονται, λέγοντι δ' οὐκ ἀπιστοῦσιν, κινδυνεύοντι δὲ συναγωνίζονται.*

⁴³⁾ V. ö. *Ones.* 15.: *πατέρα δὲ προῦκριναι μᾶλλον, οὐδὲ τὸν ἄπαιδα παραιτούμενος, ἐὰν ἀγαθὸς ᾖ· ἐὰν τε γὰρ ὄντες τύχῳσιν νήπιοι, ψυχῆς εἰσιν ἰσχυρὰ φίλτρα περὶ τὴν εὐνοίαν ἐξομηρέυσασθαι δυνάμενα στρατηγὸν πρὸς πατρίδα, δεινοὶ καὶ δεξιὲς μύωπες πατρός, οἳοὶ τε ἀναστήσαι θυμὸν ἐπὶ πολέμιους, ἂν τε τέλειοι, σύμβουλοι καὶ συστράτηγοι καὶ πιστοὶ τῶν ἀπορρήτων ὑψηρέτα γιγνώμενοι συγκατορθοῦσι τὰ κοινὰ πράγματα.*

⁴⁴⁾ A gondolat visszatér XII. 72-ben, hol az ú. n. cantator-oknak λόγος προτρεπτικός-a jelentőségét, fontosságát ismerteti.

⁴⁵⁾ V. ö. *Ones.* 17. 18.: *λέγειν δ' ἱκανόν ἔνθεν γὰρ ἡγοῦμαι τὸ μέγιστον ὠφελείας ἶζεσθαι διὰ στρατεύματος· ἐν τε γὰρ ἐκτάττη πρὸς μάχην στρατηγός, ἢ τοῦ λόγον παρακείμενος τῶν μὲν δεινῶν ἐποίησε καταφρονεῖν, τῶν δὲ καλῶν ἐπιθυμεῖν. καὶ οὐχ ὅστω, ἀκοαῖς ἐνηχοῦσα σάλπιγξ ἐγείρει ψυχὰς εἰς ἔμιλλαν μάχης, ὡς λόγος εἰς προτροπὴν ἀρετῆς ἐναγωνίον ῥηθεὶς αἰχμάζουσιν ἀνέστησε πρὸς τὰ δεινὰ τὴν διάνοιαν, ἂν τε τι συμβῆ πταῖσμα περὶ τὸ στρατόπεδον, ἢ τοῦ λόγον παρηγορία τὰς ψυχὰς ἀνέρωσε καὶ πολλὴ δὴ χρησιμώτερός ἐστι στρατηγῶν λόγος οὐκ ἀδύνατος ὥστε παραμυθεῖσθαι τὰς ἐν στρατοπέδοις συμφοράς, τῶν ἐπιμελουμένων (így Vári; a kódexek ἐπομιένων-t adnak) τοὺς τραυματίας (így Vári; a kódexekben τοὺς τραυματίας) ἰατρῶν οἳ μὲν γὰρ ἐκείνους μόνους τοῖς φαρμάκοις θεραπεύουσιν, ὁ δὲ καὶ τοὺς κάμνοντας ἐῖθυμότερους ἐποίησε καὶ τοὺς ἐρωμένους ἀνέστησεν.*

⁴⁶⁾ V. ö. *Ones.* 18.: *τὸν δ' ἔνδοξον, ὅτι τοῖς ἀδόξοις ἀσχάλλει τὸ πλῆθος ἰποταττόμενον· οὐθεὶς γὰρ ἐκὼν ὑπομένει τὸν αὐτοῦ χείρονα κύριον ἀνδέχεσθαι καὶ ἡγεμόνα. πᾶσα δ' ἀνάγκη τὸν τοιοῦτον ὄντα καὶ τοσαύτας ἀρετὰς ἔχοντα τῆς ψυχῆς, ὅσας εἶρηκα, καὶ ἔνδοξον εἶναι.*

⁴⁷⁾ V. ö. *Ones.* 19.: *Φημὶ δὲ μήτε τὸν πλούσιον, ἐὰν ἐκτός ᾖ τούτων, αἰρεῖσθαι στρατηγὸν διὰ τὰ χρήματα, μήτε τὸν πένητα, ἐὰν ἀγαθὸς ᾖ, παρατεῖσθαι διὰ τὴν ἔνδειαν οὐ μὴν χρῆ γέ τὸν πένητα οὐδὲ τὸν πλούσιον, ἀλλὰ*

καὶ τὸν πλούσιον καὶ τὸν πένητα οὐδέτερον γὰρ οὐθ' αἰρετίον οὐτ' ἀποδοκιμασίον διὰ τὴν τύχην, ἀλλ' ἐλεγκτίον διὰ τὸν τρόπον.

⁴⁸⁾ V. ö. *Ones.* 20.: οὐδὲ πλούσιος ἀγαθὸς ὢν τοσοῦτ' διοίσει τοῦ γενναίου πένητος, ὅσον αἱ ἐπάφρονι καὶ κατάρχουσι πανοπλία τῶν καταχάλακων καὶ αἰδηρῶν αἰ μὲν γὰρ τῷ κόσμφ πλεονεκτηοῦσιν, αἱ δ' αὐτῷ τῷ δραστηρίῳ διαγωνίζονται.

⁴⁹⁾ V. ö. *Ones.* 20.: εἴ γε μὴ χρηματιστὴς εἴη τὸν δὲ χρηματιστὴν οὐδ' ἂν πλουσιώτατος ὢν τύχη, συμβουλευσῶ ποτὲ αἰρεῖσθαι λέγω δ' ὀβολοστάτην, μετὰβολον, ἔμπορον ἢ τοὺς παραπλήσιον τι τοῦτοις πράττοντας· ἀνάγκη γὰρ τοὺς τοιοῦτους μικρόφρονας εἶναι καὶ περὶ τὸ κέρδος ἱποτημένους καὶ μεμεριμημένους περὶ τὸν πορισμὸν τῶν χρημάτων ὄλους μὴδὲν ἐσηγκνέαι τῶν καλῶν ἐπιτηδεμάτων.

⁵⁰⁾ V. ö. *Ones.* 21.: προγόνων δὲ λαμπρῶν ἀξίωσιν ἀγαπᾶν μὲν δεῖ προσοῦσαι, οὐ μὴν ἀποῦσαι ἐπιζητεῖν, οὐδὲ ταῦτη τινας κρίνειν ἀξίους ἢ μὴ τοῦ στρατηγεῖν, ἀλλ' ὥσπερ τὰ ζῶα ἀπὸ τῶν ἰδίων πράξεων ἐξετάζομεν, ὅπως εὐγενείας ἔχει, οὕτως χρὴ σκοπεῖν καὶ τὴν τῶν ἀνθρώπων εὐγένειαν.

⁵¹⁾ V. ö. *Ones.* 21.: ἐτι δὲ πῶς οὐκ ἀπαίδετον τοὺς μὲν στρατιώτας τοῖς ἀριστείοις τιμᾶν, οὐ τοὺς ἐκ πατέρων λαμπρῶν, ἀλλὰ τοὺς αὐτοὺς τι γενναῖον ἐργασαμένους, τοὺς δὲ στρατηγούς διὰ τοὺς προγόνους αἰρεῖσθαι, κἂν ὧσιν ἄχρηστοι, μὴ διὰ τὴν σφῶν αὐτῶν ἀρετὴν, κἂν μὴ γένει λαμπρῶνται; προσόντων μὲν δὴ τούτων ἐκείνοις εὐτυχῆς ὁ στρατηγός, ἀπόντων δ' ἐκείνων, κἂν παρῆ ταῦτα, ἄπρακτος.

⁵²⁾ V. ö. *Ones.* 21., 22.: ἐλίπαι δ' ἂν τις τάχα καὶ ἀμείνους ἔσσεσθαι στρατηγὸς τοὺς οὐκ ἔχοντας ἐνσεμνύνεσθαι προγόνους· οἱ μὲν γὰρ ἐπὶ πατράσι κυδαινόμενοι, κἂν ἐλλίπωσιν, οἰόμενοι τὴν ἐκ τῶν πρόσθεν εἴκλειαν σφισι φυλάττεσθαι πολλὰ καὶ ῥαθυμότερον διοικοῦσιν, οἷς δ' οὐδεμία προῦπάρχει δόξα προγόνων, οἷτοι τὴν ἐκ πατέρων ἐλάττωσιν ἐθελοντες ἀναπληρῶσαι τῆ σφετέρᾳ προθυμίᾳ φιλοκινδυνότερον ἐπὶ τὰς πράξεις ἀμυλλῶνται. καὶ καθάπερ οἱ πενέστεροι τῶν εὐπορωτέρων ταλαιπωρότερον ἐπὶ τὴν τοῦ βίου κτῆσιν ὤρμηται τὸ ἐλλεῖπον ἀναπληρῶσαι τῆς τύχης σπεύδοντες, οὕτως, οἷς μὴ πάροστι κληρονομομένη πατέρων ὑποχρήσασθαι δόξῃ, τὴν ἀρετὴν ἰδιοκτητον οἰκειώσασθαι προαιροῦνται.

⁵³⁾ Némileg hasonlón foglalta össze a hadvezér tulajdonságait a byzáncezi *Anonymus* (IV. 4.): Οἶονδὲ δεῖ τὸν στρατηγὸν εἶναι, εἰρηται μὲν καὶ δι' ὧν ἀπλῶς τοὺς ἄρχοντας πρότερον ὑπεγράφομεν. δεῖ δὲ πρὸς ἐκείνοις τὸν στρατηγὸν εἶναι ἀνδρεῖον τῇ γρώμῃ, ἐνφυτὴ τὰ στρατηγικά, ἐνθυμηματικόν, κριτικόν, δυνατὸν τῷ σώματι, φερέπονον ἀκατάπληκτον, εἶτα τοῖς μὲν ἀπειθεῖσι φοβερόν, τοῖς δ' ἄλλοις ἐπιχαρῆ, προσγῆ, τοσοῦτον τῶν κοινῶν ἐπιμελούμενον, ὥς μὴδὲν τῶν ἐνδεχομένων παραλεπεῖν εἰς τὴν τοῦ κοινῶν λυσίτηλειαν ὥστε ἀνάγκη τὸν στρατηγὸν ἀπὸ τῶν πράξεων δοκιμαῖζεσθαι καὶ διὰ ταύτας μᾶλλον τὴν ἀρχὴν δεχέσθαι.

⁵⁴⁾ V. ö. *Ones.* 22.: αἰρεθεῖς δ' ὁ στρατηγός ἔστω χρηστός, ἐμπροσθήγορος, ἔτιμος, ἀτάραχος.

⁵⁵⁾ V. ö. *Ones.* 22.: μὴ οὕτως ἐπεικῆς ὥστε καταφρονεῖσθαι, μήτε

φοβερὸς ὄστε μισεῖσθαι, ἵνα μήτε ταῖς χάρισιν ἐκλήσῃ τὸ στρατόπεδον, μήτε τοῖς φόβοις ἀλλοτριώσῃ.

⁵⁶⁾ Szem előtt tartva a 37. §-t és a bevezetésnek ezzel rokontartalmú sorait, ἐν δὲ τῷ πλάτει helyett ἐν δὲ τῇ πλάτῃ-t szeretnék írni, úgy hogy fordításban e hely így hangzanék: az általunk megszerkesztett taktikának ú. sz. rúdja végén. De érzem, hogy a kép erőltetett. Különben is összevethető Leó XVIII. 155. §. e passusával: ἐξὸν δέ σοι φιλοπονοῦντι, καὶ τῷ πλάτει τῶν τακτικῶν ἐμμελετήσαντι, καὶ τοιαῦτα καὶ τούτων ἔτι δραστικώτερα καὶ προσειπνοῆσαι καὶ διαπράξασθαι stb.

⁵⁷⁾ V. ö. Urbiciū praef. 3.: Τῷ στρατηγῷ τοῖνυν παραινοῦμεν θεοφιλείας καὶ δικαιοσύνης πρὸ πάντων φροντίζειν, . . .

⁵⁸⁾ V. ö. Urbiciū praef. 3.: . . . καὶ σπεύδειν ἐντεῦθεν τὴν εὐμένειαν τοῦ Θεοῦ προσλαμβάνεσθαι, . . .

⁵⁹⁾ 144. Zsolt. 19.

⁶⁰⁾ V. ö. Urbiciū praef. 3.: . . . ἥς ἐκτὸς οὐκ ἔστι πολεμῶν περιγεῖσθαι, κἂν (így Vári; a sirenzei kódex καὶ-t ad) ἀσθενεῖς νομίζονται, διὰ τὸ πάντα ἐν προνοίᾳ τοῦ Θεοῦ τυγχάνειν καὶ μέχρις ὀρνέων καὶ ἰχθύων διοικεῖν τὴν αὐτοῦ πρόνοιαν.

⁶¹⁾ V. ö. Urbiciū praef. 3.: Ὡσπερ γὰρ κυβερνήτης, κἂν ἄριστος εἴη, τῶν ἀνέμων αἰσίως μὴ πνεόντων ἄπρακτον ἔχει τὴν τέχνην, τοῦτους δὲ προσλαμβάνων καὶ τῆς τέχνης αὐτῷ συμπρατούσης διπλοῦν τὸν δρόμον τοῦ πλοίου σὺν ἀσφαλείᾳ ποιεῖται, — οὕτως καὶ στρατηγὸς ἄριστος τὴν εὐμένειαν τοῦ Θεοῦ θεωρακιζόμενος καὶ τῇ τάξει καὶ στρατηγίᾳ (στρατηγείᾳ a sirenzei kódex) σὺν ἀγρυπνίᾳ κεχορηγμένος ἀσφαλῶς καὶ τὸν πιστευόμενον αὐτῷ στρατὸν διοικεῖν, καὶ τῇ ποικίλῃ γνώμῃ τῶν ἰχθύων ἀρμόζεσθαι δύναται, — τὰ μὲν εἰσηγνομένης πρὸς τὸ συμφέρον, τὰ δὲ πρὸς αἰσίον πέρας [τῆς προνοίας. addit Vári] τὰς βουλάς ἀποτελοῦσης.

⁶²⁾ V. ö. Urbiciū praef. 3.: εἴτα προῖόν τε καὶ ἀτάραχον τοῖς ἐντυγχάνουσι φαίνεσθαι, λιτόν τε καὶ ἐπλοῦν περὶ τὴν διαίταν καὶ φορεσίαν.

⁶³⁾ V. ö. Urbiciū praef. 3.: Ἀγρύπνως τε καὶ ἐπιμελῶς τοῖς ἀναγκαίοις μάλιστα πράγμασιν ἐντίθεσθαι, καὶ μὴ ῥαθύμως καὶ ἀμελῶς ὥστε τῇ ἐπιμελείᾳ καὶ ἐπιμονῇ καὶ τὰ πάντα δυσχερῆ τῶν πραγμάτων ῥηδίως καταρθεῖν δύνασθαι. ὁ γὰρ περιφρονῶν πράγματος πάντως ἕφ' αὐτοῦ (így Vári; ἐπ' αὐτοῦ a sirenzei kódex) περιφρονηθήσεται.

⁶⁴⁾ V. ö. Urbiciū praef. 3.: τὰ δὲ μεγάλα τῶν πραγμάτων πολλάκις βουλευέσθαι καὶ τὸ δοκῶν συντόμως καὶ ἀσφαλῶς, ὡς δυνατόν, ἀποτελεῖν. τῶν γὰρ πραγμάτων ἰατροὶ οἱ καιροί.

⁶⁵⁾ V. ö. Urbiciū praef. 3.: Ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀρχομένοις ἴσως προσφίρεσθαι, καὶ μὴ δὲ (μήτε a sirenzei kódex) χαύνως διακείσθαι ἐπὶ τοῖς ἀπὸ κακίας ἢ ἀμελείας ἀμαρτανόμενοις διὰ τὸ καλὸν εἶναι δοκεῖν οὐδὲ γὰρ καλὸν ἐστὶ τὸ συνεργεῖν κακίᾳ καὶ ῥαθυμίᾳ. Μήτε δὲ πάλιν δι' ἐνδειξιν ἐνθρανείας προπετιᾶς καὶ ἀδιακριτῶς τὰς ἐπεξελεύσεις ποιεῖσθαι. Τὸ μὲν γὰρ περιφρονεῖν (περιφρόνησιν itt is?) καὶ ἀπειθειαν φέρει, τὸ δὲ μῖσος εὐλογον καὶ τοὺς ἐξ αὐτοῦ καρπούς. — Ἐκατέρων τοῖνυν ἐν ἀμετρίᾳ κειμένων, κριεῖττον ἐστὶν ο

μετὰ δικαιοσύνης φόβος, τοῦτ' ἔστιν ἡ κατὰ τῶν ἀμαρτανόντων μετὰ τὴν γύμνωσιν τῆς αἰτίας εὐλογος ἐπεξέλευσις, ἣτις οὐ κόλασις, ἀλλὰ σωφρονισμός ἐστι τοῖς ἐδ' φρονοῦσιν ἀνθρώποις φυλάττων τὴν τῶν πραγμάτων τάξιν καὶ ἀκολουθίαν.

⁶⁶⁾ Hivatkozás valamely régi állatmesére (az aesopusi és babriusi mese-gyűjtemények valamelyikére nem!); újabb hivatkozás XX. 128. §.: φιλοῦσι γὰρ αἰεὶ τὰ φρονήματα τῶν ἄρχομένων συνδιατίθεσθαι τοῖς ἄρχουσιν. οὕτως γὰρ ὁ ἀρχαῖος πληρωθήσεται λόγος, μὴ ἐλάφους ἄρχειν λέοντων, ἀλλὰ λέοντας ἐλάφων.

⁶⁷⁾ Ez kétségtől az a kivonat, melyet Leó Polyaeusból készített, s melyet *Melber* kiadott Polyaeus-kiadása (Lipscse 1887) 505—540 lapjain. A bécsi kódexnek az a (fentebb közlött) jegyzete, mely Polyaeust nevezi meg a Taktika egyik forrásának (holott nem az), így válik megmagyarázhatóvá.

Dr. VÁRI REZSŐ. BÁRCZAY OSZKÁR.